
hogyan születnek a forradalmak

Gondolatok egy értékes kiadvány kapcsán*

BÁLINT ISTVÁN

Rendkívül hasznos munkát végzett a Komunist belgrádi könyvkiadó, amikor megjelentette a *Storia delle Rivoluzioni del XX. secolo* című sorozat szerbhorvát fordítását. Nemcsak azért, mert ilyen formában még nem dolgozták fel a XX. század forradalmainak történetét, hanem azért is, mert a könyv, napjainkban — amikor a forradalom továbbfejlődésének és gazdagodásának, újabb forradalmak kitörésének kérdése ismét foglalkoztatja a jugoszláv közvéleményt —, hasznos szolgálatot tehet a múlt jobb megismerésében, a szükséges tanulságok levonásában. A négy kötet a XX. század forradalmainak történetét adja. Írói között vannak a jugoszláviai magyar olvasók előtt is ismert nevek, mint Giuseppe Boffa, az Olasz KP egyik teoretikusa, a *L'Unita* főszerkesztője és Enzo Collotti, akinek *A náci Németország* című könyve magyarul is megjelent.

Mivel tíz szerzőt vonultat fel a könyv, természetesen nem egységes színvonalú, sőt több fejezete korántsem elégíti ki az olvasó várakozását. És itt nem is csak a jugoszláv — vagy akár a magyar — forradalom történetére gondolok, amelyet mi természetesen jobban ismerünk, tehát a szóban forgó műben kevés újat találunk róla. Nagyobb hiányérzetet hagy maga mögött a spanyol polgárháborúról szóló fejezet, amely nagyon is a szokványos faktográfiai történetírás szintjén mozog, és nem adja az okok elemzését, az afrikai forradalmakról szóló fejezet írójának pedig még a tények felsorolására is alig futja a helyből. Egészében azonban sok újat nyújt a könyv még az októberi forradalom eléggé ismert történelmével kapcsolatban is, a kínai forradalomról szóló fejezet pedig még a legmagasabbra szabott igényeket is kielégíti.

Nem a négykötetes könyv ismertetésére vállalkozunk ezúttal, hanem a XX. század forradalmainak történelme alapján választ keresünk a forradalmak néhány központi kérdésére: hogyan mozdulnak meg a töme-

* *Istorija revolucija XX. veka*, Editori Riuniti Rim, Komunist, Beograd, 1971.

gek, hogyan és mikor következik be a társadalomnak az a válsága, amely a forradalmi változáshoz vezet, és milyen szerepe van mindebben az élcsapatnak?

MIKOR MOZDULNAK MEG A TÖMEGEK?

Itt mindjárt felvetődik egy előzetes kérdés: milyen tömegekről van szó? Mivel a XX. század forradalmaival foglalkozunk, habozás nélkül mondhatjuk: a forradalmak legmerészebb, legkövetkezetesebb és legradikálisabb részét a proletariátus adja. A proletariátus adja az eszmét, a fegyelmet és a szervezetséget ezeknek a forradalmaknak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyes országokban — amelyek később léptek a kapitalista fejlődés útjára, tehát elkésve próbálják kiharcolni az európai polgári forradalmak vívmányait — a burzsoázia nem jut szerephez. (Különösen vonatkozik ez mondjuk a mexikói vagy az egyiptomi forradalomra.) A fő erőt azonban a proletariátus vezetése alatt álló parasztság képezi. Tehát a kérdésnek, mikor mozdulnak meg a tömegek, két része van: mikor mozdul meg a proletariátus és miért, milyen körülmények között követi ezt a parasztság megmozdulása?

A marxizmus fényt vetett a gazdasági helyzet szerepére a tömegek megmozdulásában. Az anyagi élet termelési módja határozza meg a társadalmi, politikai és szellemi életet általában — hangzik a klasszikus meghatározás, amely az egyed gazdasági helyzetét a szó legtágabb értelmében veszi. A gazdasági helyzet ugyanis determinálja az egyed életét, és megadja a többi egyeddel való közösség alapját, meghatározza, kivel, hogyan, miben — sőt részben mennyiben — lép és léphet közösségre. A gazdasági helyzet ugyanis döntően befolyásolja az egyed tevékenységének formáját és irányát, egészen addig, hogy megszabja, mennyi szabad ideje marad a létfenntartási „kötelező” tevékenységen felül, de ugyanakkor a gazdasági helyzet az elégedetlenség vagy az elégedetlenség elfojtásának forrása is egyben. A közösség létrehozásában pedig nemcsak azt határozza meg, hogy ki kivel jön közvetlen kapcsolatba, hanem azt is, hogy kivel fűzi össze a közös elégedetlenség, kihez kapcsolják a hasonló problémák.

A munkásosztály gazdasági helyzete szülte elégedetlenséget hiánytalanul meg is találjuk a forradalmak mozgatóerői között, legközvetlenebbül az októberi forradalomnál, de a többieknél is. Az októberi forradalomnál ugyanis fontos szerephez jutott a gazdasági helyzet megromlása és a munkások megmozdulása ennek hatására. Íme néhány adat ezzel kapcsolatban: 1915-ben a háború egy napja 25 millió rubelba került, 1917-ben pedig már 58 millió rubelba. Az árak néhány nap alatt 25%-kal ugrottak. Az október előtti napokban az áremelkedés tovább gyorsult, a gazdasági élet majdnem teljesen megbénult, — 1917 első kilenc hónapjában 22%-kal, magában októberben pedig 34%-kal kevesebb tehervagont raktak be, mint 1916 azonos időszakában. Végül pedig a munkások forradalmasodásának az adta meg az igazi lökést, hogy sorra leálltak a gyárak, amit egymás után követtek a sztrájkok. Kínában, a forradalmi mozgalom kezdetén másfél-kétmillió munkás volt az összesített imperialista, kapitalista és feudalista kizsákmányolásnak kitéve, napi 14—16 órás munkaidővel, a személyes függőség félf feudális formáival, úgyhogy

a sztrájkok már a húszas évek elején megkezdődtek. Kubában is fejlett munkásosztály volt, amely már 1930-ban általános sztrájkot szervezett, és a Batista-rendszernek a kegyelemdőfést az általános sztrájk adta meg.

A marxizmus azonban sohasem hitte, hogy a munkásosztály gazdasági helyzete önmagában forradalmi helyzetet teremt, harcba viszi a tömegeket és kirobbantja a forradalmat. Marx már az 1848-as forradalmak tapasztalatai alapján levonta azt a következtetést, hogy nem a gazdasági helyzet általában, hanem annak megromlása indítja el a forradalom hullámát, és ezért a következő forradalmat már a gazdasági válságtól várta. Ezzel tűnt le véglegesen az a naiv hit, mely áthatja Engels *A munkásosztály helyzete Angliában* című művét is, mely szerint a proletárforradalom minden percben kitörhet, mert a munkásosztály gazdasági helyzete tarthatatlan. Így aztán elég korán beépült a marxizmusba, hogy a gazdasági helyzet önmagában még nem hoz semmit. Már a gazdasági helyzet tudatosodásához is szükség van az elméletre, a munkásosztály szervezkedésére, ami egyben a gazdasági helyzet teremtette közösség tudatosodása is. Még több kell ahhoz, hogy a tudatosodott gazdasági helyzet a forradalmi megmozdulás elindítója legyen. Mert még a gazdasági helyzet megromlása is csak a forradalmi feszítőerőket fokozza, de önmagában még nem hoz forradalmat — ezt is felismerte Marx, mihelyt a következő gazdasági válság nem hozta meg az európai forradalmak új hullámát. Mindezt Lenin kiegészítette az élesapat elméletével: a gazdasági helyzet szülte elégedetlenség csak úgy lehet tényleges forradalmi erő, ha a tudatos erők a meglévő megváltoztatásának, az új győzelmenek szolgálatába tudják állítani, vagyis az elégedetlenséget fel tudják használni a tömegek megmozdítására és célt, irányt tudnak adni ennek a megmozdulásnak.

A későbbi forradalmak tapasztalatai kiegészítették ezeket a tanulságokat. A XX. század forradalmainak történelme is azt mutatja, hogy a gazdasági helyzet és az abból eredő elégedetlenség fontos tényezője a forradalmi helyzet kialakulásának, a tömegek megmozdulásának, de még nem elég a forradalomhoz és a társadalmi rendszer megváltoztatásához. A forradalmi mozgalmak, a győztes és elbukott forradalmak története egyaránt ezt mutatja. Azon felül — amit már Lenin felismert —, hogy a gazdasági helyzet teremtette elégedetlenség maga is csak a tudatosodás révén lesz forradalmi erő és teremt közösséget az azonos helyzetben levő osztály tagjai között, a későbbi események tanulságai alapján a gazdasági helyzettel kapcsolatban figyelembe kell venni még három tényezőt. 1) A gazdasági helyzet szülte elégedetlenség legtöbbször csak addig megy, hogy a helyzet javításának konkrét követeléseit megfogalmazást vegyenek — a szakszervezeti és sztrájkmozgalmak tehát a leggyakrabban a helyzet javítására irányulnak, és az adott rendszer keretében realizálódnak. 2) Ezért a gazdasági helyzet szülte elégedetlenség, bizonyos körülmények között még ellensége is lehet a forradalomnak, amennyiben azt az illúziót szüli, hogy a problémák a meglévő rendszer keretében is megoldhatók, vagy amennyiben a kikényszerített gazdasági engedmények csökkentik a forradalmi energiákat, egyrészt, mert a győzelem illúzióját, a cél elérésének érzését szülik, másrészt, mert megfosztják céljától a mozgalmat, tehát útját állják a továbbhaladásnak. 3) A gazdasági helyzet másfajta elégedetlenséget szül az elnyo-

mott osztályoknál — a munkásosztálynál és a parasztságnál, meg a hozzájuk kapcsolódó rétegeknél —, tehát csak külön erőfeszítéssel teremthető közösség közöttük, sőt még az is megeshetik, hogy az elnyomók egymás ellen játsszák ki, egymás ellen hangolják a pusztán csak gazdasági követelésekkel induló osztályokat.

„Békés” körülmények között aránylag könnyű megtalálni a fenti tételek igazolását. Az egész nyugat-európai és észak-amerikai munkásmozgalom példája mutatja, hogy a sztrájkok aránylag gyakoriak — tehát még a legmagasabb életszínvonalú országokban is mozgóerő a gazdasági helyzet diktálta elégedetlenség —, ezek a sztrájkok azonban úgyszólván sohasem teszik kérdéssé a rendszert. Sőt az 1968. évi franciaországi forradalmi megmozdulások a rendszert rohamozták, mégis lendületüket veszítették a gazdasági követelések teljesítése után. A XX. század forradalmainak története pedig azt mutatja, hogy a pusztán gazdasági megmozdulások minden esetben elbuktak, vagy azért, mert nem volt bennük elég erő a társadalmi rendszer megváltoztatására, vagy azért, mert a gazdasági követelések teljesítése rögtön leállította a mozgalmat, vagy pedig azért, mert csak a munkásosztályra — sőt annak is csak egy részére — korlátozódtak, és ezért nem voltak elegendők az egész társadalom válságának kirobbantására.

Már az oroszországi forradalmak története mutatja, hogy 1905-ben a nagy munkásmegmozdulások nem hoztak lényeges változást és az októberi forradalmat megelőzően is csak arra voltak elegendők, hogy megbénítsák az ország életét, a változást azonban a sztrájkok nem hozták és nem is hozhatták volna meg. Júliusban, amikor a munkásosztály elégedetlensége spontánul robbant ki, amikor a tudatos erők nem voltak felkészülve a forradalmi átalakulás végrehajtására, ez a forradalmi megmozdulás majdnem anarchiát teremtett, és majdnem oda vezetett, hogy megghiúsult a forradalom végrehajtásának lehetősége. A kubai forradalom esetében nem egy példát találhatunk arra, hogy a sztrájkmozgalom nemegyszer kifogja a szelet a forradalom vitorláijából. A részleges követelések teljesítése pedig leszereli a mozgalmat. A kínai forradalom példája ezen túlmenően még azt is megmutatta, hogy a munkásosztály gazdasági helyzetéből fakadó elégedetlenség még a legradikálisabb, legmesszebb elmenő esetekben sem elegendő a forradalmi átalakuláshoz. A kínai történelem ugyanis a párizsi kommünhöz hasonló fegyveres felkelések elégtelenségét is megmutatta, tehát azt is igazolta, hogy az októberi forradalomhoz sem volt elegendő a petrográdi fegyveres felkelés. Kínában ugyanis 1927-ben számos fegyveres felkeléssel több kommün jött létre. Márciusban Szanghajban, augusztusban Nanchangban, az év végén pedig Kantonban. Ezek a fegyveres felkelések azonban társadalmi átalakulás helyett csak oda vezettek, hogy a Kommunista Párt 60 000 tagjának fele elesett.

Ezek alapján már meg is fogalmazhatjuk azt a tanulságot, hogy a munkásosztálynak a gazdasági helyzet szülte, a kizsákmányolás által táplált elégedetlensége elég lényeges szerepet játszik a tömegeket mozgóerők között, de még nem elegendő a forradalomhoz, a társadalmi rendszer megváltoztatásához. Lenin megfogalmazásában ez úgy hangzik, hogy a forradalom akkor következik be, amikor az elnyomott osztályok

nem tudnak a régi módon élni, az elnyomó osztályok pedig a régi módon uralkodni. Az egész társadalmat megbénító válság vizsgálata következő fejezetünk témája.

A TÁRSADALOM VÁLSÁGA

A társadalomnak ezt a válságát a forradalmak történetében leggyakrabban a háború hozta meg. A háború ugyanis több szempontból is rendnkívül alkalmas ennek a szerepnek a betöltésére. 1) Kimozdítja a tömegeket a megszokott hétköznapiokból, tehát azok közül a körülmények közül, amelyek a meglévő rendszert reprodukálják. 2) Olyan körülményeket teremt, amelyek elégedetlenné teszik a tömegeket. 3) Fel-tárja a rendszer minden gyengeségét, képtelenségét arra, hogy gondoskodjon a normális társadalmi vérkeringésről.

Közismert, hogy a háború ebben a három formában milyen fontos szerepet játszott az októberi forradalom kitörésénél: megmozgatta az évszázadokig mozdulatlan tömegeket, az orosz parasztságot, felkavarta a kedélyeket, és ezzel meggyorsította a társadalom, a régi rendszer felbomlását is. A háború volt az a tényező, amely felszínre hozta a cári rendszer minden gyengeségét és képtelenségét, amely szakadatlanul növelte az elégedetlenséget, és végül a forradalom fontos mozgató ereje volt az is, hogy a katonák nem voltak hajlandók tovább folytatni ezt a háborút. Az is közismert, hogy a német és a magyar forradalom kitörésében milyen szerepet játszott a társadalomnak az a felbomlása, amelyet a háború elvesztése indított el, a magyar forradalom esetében pedig még a békés hatalomátvétel is jórészt azért volt lehetséges, mert az uralkodó osztályok elképzelhetetlennek tartották, hogy vállalják a felelősséget egyes országrészek elvesztéséért. A jugoszláv és a kínai forradalom esetében, épp ellenkezőleg, a harc folytatásának eltökélése volt a forradalom fontos mozgatóereje; a legforradalmibb erő fontos szövetségese lett az, hogy a tömegek nem akartak belenyugodni a nemzeti elnyomásba, a háború elvesztésébe, a megszállásba.

Mindennek alapján az októberi forradalom és az azt követő európai forradalmi hullám után vagy vélemény, vagy kétely formájában kialakult egy olyan álláspont, hogy a forradalom kibontakozásához, még inkább győzelméhez, háborúra és háborús körülményekre van szükség. Kétely formájában ez így hengzött: győzhet-e a proletárforradalom háború és az általa megteremtett sajátos körülmények nélkül? Mivel a forradalmak új sorozatát és a szocialista államok számának szaporodását ismét egy háború, a második világháború hozta meg, ez a vélemény vagy kétely csak megerősödött. (Nem tudni, milyen okból, a könyv nem foglalkozik a kelet-európai forradalmi átalakulásokkal, pedig ezeket nyilvánvalóan nem lehet egyszerűen a szovjet hadsereg bevonulásával azonosítani, hisz ezt a bevonulást több helyen felkelések előzték meg, és a harcot még a szovjet csapatok bevonulása után is meg kellett nyerni, a szovjet hadsereg jelenléte ezt csak megkönnyítette és az alapot adta meg hozzá. Még érdekesebb az észak-koreai példa, amely szintén nem került be a könyvbe. Korea ugyanis tipikus példája a nagyhatalmak közti alkudozásnak, sőt fegyveres harcnak, de a harc mögött — csak éppen kevésbé ismertén — ott áll egy autonóm forradalmi mozgalom,

amely a szovjet csapatok megjelenéséig és 1948-ban bekövetkezett távozásuk után is forradalmi harcot folytatott.)

Ennek a véleménynek vagy kételynek a hatására a nemzetközi munkásmozgalomban olyan áramlat is volt, amely a két világrendszer, a kapitalista és szocialista országok fegyveres összecsapásától, háborújától várta a szocializmus nemzetközi győzelmét. (A nemzeti kérdéssel kapcsolatban már foglalkoztunk azzal, hogy Marx, néhány jóslatának be nem teljesülésén okulva, végül már az európai háborútól várta a forradalom kitörését, azt állítva, hogy a forradalom abban az országban győz elsőnek, amely a háborút elveszíti.) Burkoltabb formában azonban ez a vélemény ott állott minden felfogás mögött, amely nyíltan vagy titokban lehetetlennek tartotta a forradalom győzelmét a fejlett kapitalista országokban. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a vélemény csak a történelmi tények meg nem értése vagy félremagyarázása révén alakulhatott ki.

Legelőször is, a háború önmagától éppúgy nem teremt semmit, mint a gazdaság, tehát éppoly kevésbé elég a forradalom győzelméhez, mint a gazdasági helyzet és az általa létrehozott elégedetlenség. A forradalomhoz a háború által teremtett társadalmi válságon kívül szükség van még arra a társadalmi erőre, amely ezt a válságot a társadalmi átalakulás szolgálatába tudja állítani. (Már szinte mondani sem kell, annyira közismert: a háború mindig több pusztítást, mint forradalmat hoztak, olyan társadalmi válságokat is teremtettek, amelyek az egész társadalom pusztulásához vezettek, anélkül, hogy ebből társadalmi átalakulás született volna.) Még a XX. század forradalmainak története is azt mutatja, hogy a háború csak bizonyos lehetőségeket teremtett, de ahhoz, hogy a forradalom kitörjön, még inkább ahhoz, hogy győzzön, sok minden másra is szükség volt.

Továbbá azért is leegyszerűsítés a forradalmakat háborúval magyarázni, mert a világ egyetlen forradalmát sem a háborúval megteremtett körülmények vitték győzelemre. (Ezért említettük, hogy a szovjet csapatok bevonulásával még nem fejeződött be a forradalmi átalakulás a kelet-európai országokban sem, azt pedig már nem is kell mondani, hogy például nálunk Jugoszláviában hányszor kellett megnyerni a forradalmat.) Már az októberi forradalommal kapcsolatban is tisztázni kell egy lényeges dolgot. A forradalom kitörésében és győzelmében kétségtelenül fontos szerepet játszottak a háborúval teremtett körülmények, amelyeket már elemztünk. (Nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy ezek a körülmények önmagukban nem jelentenek semmit, a bolsevikoknak a forradalmi átalakulás szolgálatába kellett őket állítani.) Vagyis a forradalom kitörésében és győzelmében még lényeges szerephez jutott, hogy a háború megbénította a régi társadalmi rendet, megakadályozta a régi társadalom működését, megzavarta a társadalom normális vérkeringését. Ahhoz azonban, hogy a forradalom véglegesen diadalmaskodjon — vagyis, hogy még az intervencióval szemben is megvédjék —, éppen a háborúval létrehozott körülmények ellenkezőjének megteremtésére volt szükség: az új társadalmi rend létrehozására, a társadalom működésben tartására, a normális társadalmi vérkeringés szavatolására. Ezenkívül az intervenció elleni győzelemhez szükség volt olyan tényezőkre is, amelyeknek semmi közük a háborúval teremtett körülményekhez. A most tárgyalt mű egyik érdeme például, hogy az októberi forradalom eléggé

feldolgozott és ismert történetét kiegészíti annak ismertetésével, hogy az intervenció elleni győzelemben milyen döntő szerephez jutott a nemzeti forradalmak egész sorozata. A cári Oroszország által leigázott népek nemzeti forradalma, az egymást követő nemzeti felkelések meggyorsították a régi rendszer széthullását, tehát a forradalom győzelmét. E győzelem után pedig a nemzeti forradalmak révén mozdultak meg a hatalmas ország néptömegei. E megmozdulás nélkül, minden egyes népnek azon eltökéltsége nélkül, hogy a régi nem térhet vissza, elképzelhetetlen lett volna az intervenció feletti győzelem. Ezek nélkül a nemzeti forradalmak nélkül honnan is lett volna erő a maroknyi bolsevikban, hogy felvegyék a harcot az egész világ ellen?

Még nagyobb leegyszerűsítés a kínai forradalmat a háborúval magyarázni, hisz ez a forradalom jóval a Japán elleni függetlenségi-felszabadító harc előtt kezdődött, s csak azért folytatódhatott, mert e harc alatt is megőrizte autonómiáját a Japán ellen látszólag vagy tényleg harcoló Csang Kai-seki erőkkel szemben, és győzelme jóval a Japán elleni háború befejezése után, egy új háború, a Csang Kai-sek elleni háború megnyerésével következett be: Mao mozgalma 1928-ban kezdődött, és már 1931 novemberében kikiáltották a kínai munkás-paraszt köztársaságot, 1937-től működtek együtt Csang Kai-sekkel a Japán elleni harcban, de mindig megőrizve a népi erők önállóságát, és a Csang Kai-sek elleni polgárháború már 1946 júliusában felújult.

És nem sokáig kellett várni, hogy a forradalmakat kizárólag a háborúhoz kapcsoló felfogás megkapja a kegyelemdőfést: jöttek azok a forradalmak, amelyek már „békés” körülmények között győztek, elsősorban a kubai és algériai forradalom, amelyek azt is bebizonyították, hogy a tudatos erők maguk is megteremthetik azt a mély társadalmi válságot, amelyet addig — a látszat hatására — sokan a háborúhoz kötöttek. Mindkét országban ugyanis egy kis csoport fegyveres harcot kezdett. A harcok — vagy inkább az a tény, hogy a rendszer nem tudta őket véglegesen megsemmisíteni — feltárták a rendszer minden gyengeségét. Egyrészt megmutatták, hogy a rendszer korántsem olyan hatékony és eredményes, mint amilyennek látszott, amíg ezt a hatékonyságot és eredményességet nem kellett bizonyítani; másrészt megmutatták, hogy nem olyan mindenható az a karhatalom, fegyveres erő, amely — az erőszak vagy a félelem formájában — a rendszerrel szembeni megmozdulások elfojtásának eszköze volt. Ez már önmagában is elegendő lett a győzelem reményének megszületéséhez, ami aztán a győzelem tényleges tényezője is lett, mihelyt a változásban érdekelt társadalmi erők a fegyveres harc támogatásában célt és tevékenységi formát kaptak. Végül a leglényegesebb: a fegyveres mozgalom elleni megtorlás — az addig magát mindenhatónak vélt karhatalom dühével kiváltott, leggyakrabban ártatlanokat sújtó túlzásokkal párosulva — mind szélesebb tömegeket állított a rendszerrel szembe. Az ebből meg a győzelem reményével megmozdult társadalmi erők tevékenységéből eredő mozgalom mind jobban megbínította az egész társadalmat, s még a forradalom ellenségeiben is azt a vágyat szülte: ha már a gerillákat nem lehet legyőzni, győzzenek ők, de legyen már ennek egyszer vége...

A FORDULAT BEKÖVETKEZIK

Az eddigiekben felsorakoztattuk azokat az érveket, amelyeket a XX. század forradalmainak története szolgáltat az ellen a felfogás ellen, hogy a forradalmakat a gazdasági helyzet megérlelődése magyarázza, de az ellen a felfogás ellen is, amely a forradalmakat a háborúval megteremtett körülményekhez köti. Tehát a forradalmak története mindenképpen, mind a két formában, az alapvető tételt igazolja: a forradalom a szubjektív erők műve. Minden objektívan adott helyzetből csak annyi hozható ki, amennyit a szubjektív erők ki tudnak hozni, semmilyen objektív körülmény önmagában nem szavatolja a forradalom győzelmét. Mivel azonban nem a forradalmak elméletét írjuk, inkább csak egyfajta könyvismertetést, itt nem fejthetjük ki részletesebben, milyen bonyolult körülményektől függ az, hogy ezek a szubjektív erők létre tudnak-e jönni, s még összetettebb kérdés, győzni tudnak-e, a körülmények megengedik-e győzelmüket. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban csak egy mozzanatra próbálunk utalni a XX. század forradalmainak története alapján, erre is csak vázlatosan: a forradalom győzelméhez megért körülmények között sem egyszerű feladat, hogy az élcsapat kialakuljon, a forradalmat és a vele járó kockázatot vállalni tudja, a forradalom minden újabb lépésénél jelentkező dilemmákra a választ megadja. Az az érzésünk ugyanis, hogy ennek a kérdésnek a megvilágítása a könyv egyik legerősebb oldala, talán azért is, mert a probléma lényegére legmélyebben mutató októberi és kínai forradalom fejezete a könyv két legjobban megírt része.

Az októberi forradalommal kapcsolatban ezt a problémát eléggé feldolgozták. Mi is írtunk róla. Itt így fogalmazható meg: a forradalom győzelme után szinte már érthetetlen, hogy a bolsevikok milyen nehezen hozták meg a fegyveres felkelésre vonatkozó döntést, milyen habozva vállalták a forradalommal járó kockázatot. Leninnek Svájcból való megérkezése előtt az ideiglenes kormányt támogatták, március 2-án a szovjetben csak 19 tag szavazott az ideiglenes kormánnyal való együttműködés ellen, kevesebb, mint ahány bolsevik képviselő volt, mert a moszkvai és petrográdi pártbizottság az együttműködés mellett foglalt állást. Még Lenin svájci levelét is úgy közölte a *Pravda*, hogy egyszerűen kihagyta az ideiglenes kormány elleni részt és március végén, a bolsevikok országos értekezletén, 120 delegátus elfogadta Sztalinnak azt az érvelését, hogy nem kell elsietni a szakítást az ideiglenes kormánnyal. Lenin hazaérkezése után az Áprilisi téziseket Kamenyev ezzel a megjegyzéssel közölte a *Pravdában*: „Ami Lenin elvtárs tervzetét illeti, az számunkra elfogadhatatlannak tűnik, mert befejezettnek tekintni a demokratikus-burzsoá forradalmat, és követeli, hogy rögtön alakuljon át szocialista forradalomná. A taktika, amely ebből a nézetből ered, alapjában különbözik attól a taktikától, amelyet a *Pravda* munkatársai követnek.” A szűkebb pártvezetőség ülésén Lenint nemcsak Kamenyev, hanem Sztalin is bírálta. A lenini álláspont csak fokozatosan győzött, hogy utána október előtt felújuljon a vita arról, hogy szükség van-e fegyveres felkelésre. Közismert, hogy a bolsevikok milyen nehezen hozták meg az erre vonatkozó döntést, milyen habozva, akadékoskodva dolgoztak az erre vonatkozó határozat végrehajtásán. Az is közismert, hogy emögött nem valami szubjektív gyengeség, valakinek az

árulása állott, hanem a félelem attól, hogy elrontják a kedvező helyzetet, részben még az a megfontolás is, hogy a szocialista forradalomnak először a fejlettebb Nyugaton kell diadalmaskodnia.

Mindez azt mutatja, hogy a forradalmi mozgalmaknak már az októberi forradalommal kapcsolatban le kellett volna vonnia a következtetéseket és tanulságokat. Ez azonban csak részben történt meg, sőt úgyszólván egyáltalán nem is történt meg. Persze ennek szubjektív okai is vannak: az októberi forradalom történetének bizonyos misztifikálása, a glorifikálás érdekében, igyekezett elfeledtetni, hogy a bolsevikok is emberek voltak, akik féltek, haboztak, ingadoztak, és néha mellé is fogtak, tehát hogy egyáltalán nem a későbbi „pártellenes” csoportok „árulásáról” van szó, hanem az élcsapat szerepének nehézségeiről, arról, hogy milyen nehéz egy mozgalom élcsapatává válni, milyen nehéz — mennyi egyéni erényt, önfeláldozást, éleslátást követel az élcsapat minden egyes tagjától — vállalni az élcsapat szerepét. Az objektív okok még ennél is fontosabbak: a tanulságokat csak azok tudják és tudták levonni, akik az élcsapat szerepét úgy vállalták, ahogy azt az októberi forradalom megkövetelte, tehát maguk is a tudatára ébredtek azoknak a nehézségeknek, amelyekkel a bolsevikoknak meg kellett birkózniuk, és maguk is megbíróztak velük.

Még az októberi forradalom alapvető tanulságának levonása sem történt meg: önmagát ítéli halálra az a mozgalom, amely arra vár, hogy megérjenek a feltételek a forradalom győzelméhez. A feltételeket meg kell teremteni, már azért is, mert az egyik feltétel éppen az, hogy legyen egy élcsapat, amely vállalja a kockázatot, felszínre tudja hozni a tömegekben rejlő elégedetlenséget, célt és irányt tud adni ennek az elégedetlenségnek, az új létrehozásának szolgálatába tudja állítani. Mi sem meglepőbb, mint az, hogy még az októberi forradalom után is jelentkeztek — Kínában és Vietnámban visszakisértettek — azok a vélemények, melyek szerint először a polgári forradalomnak, a kapitalista fejlődésnek kell jönnie, hogy a proletárforradalomhoz a gazdasági stb. fejlődésnek egy magasabb fokára van szükség.

A messzebbmenő, finomabb részletekig terjedő tanulságlevonás még kevésbé történt meg, részben azért sem, mert ez nem annyira az elmélet, mint a gyakorlat dolga. De ettől függetlenül, semmilyen tanulságlevonás nem változtathatót volna azon a tényen, hogy minden új forradalomban az élcsapatnak meg kell vívnia belső harcát, a gyakorlatban kell alkalmaznia azt az elvet, hogy a forradalom éppen azért forradalom, mert felrúg minden sablont, minden régi, addig szentnek vélt szabályt. Tehát nemcsak az a mozgalom, az az élcsapat ítéli magát eleve halálra, kudarcra, amely arra vár, hogy kialakuljanak valamilyen absztrakt, elképzelt vagy ki tudja, milyen feltételek, hanem az is, amely a forradalmat valamilyen sablon, elméletben megrajzolt modell, dogmává nyilvánított szabály alapján próbálja végigharcolni. Ebből a szempontból nagyon tanulságos példa, hogy Mao Ce-tungnak milyen harcot kellett folytatnia saját elképzeléséért a kínai párton belül és e belső harcban kivívott győzelem nélkül mennyire elképzelhetetlen lett volna a kínai forradalom győzelme. A kínai kommunisták számára ugyanis kezdetben az volt a legnehezebb, hogy megértsék mindazt, ami elűt Nyugattól, főleg, hogy megértsék a parasztságban rejlő forradalmi erőt. Az egész társadalom megváltoztatását ugyanis csakis a parasztság meg-

mozdulása hozhatta meg. Ebből adódott a harc új formája is, a gerilla-mozgalom. Az új elképzelések és az új harci formák érdekében Maonak győznie kellett a párizsi kommün és az októberi forradalom példáját abszolutizálók, az Interenacionálé képviselői, a Moszkvában kiképzett párttitkárok és Sztalin ellen egyaránt.

Az élcspat szerepének és a szerep vállalásával kapcsolatos nehézségeknek és problémáknak vizsgálata külön felhívja a figyelmet egy sajátos körülményre: a legújabb forradalmakat már a kommunista pártok nélkül, nemegyszer a kommunista pártok ellenére vívták meg. Itt nem akarunk az okok vizsgálatába bocsátkozni, csak a történelem és e konkrét könyv alapján utalunk néhányra: a kommunista pártok túl sokat törődtek bizonyos nemzetközi szempontokkal a nemzeti szempontok rovására, s ezért — meg más okok miatt — nehezen alkalmazkodtak a nemzeti sajátosságokhoz, nehezen szabadultak meg a sablonoktól, túl sokat méricskéltek, haboztak, kalandor vállalkozásnak minősítették minden merészebb, kockázatot vállaló, sablont felrúgó vállalkozást, mindezzel kitéve magukat annak a veszélynek, hogy a forradalom élére mások állnak, vagy akár még annak is, hogy a forradalom ellenfelei közé sorolják őket és a győztes forradalmak leszámolnak velük. Említsük csak röviden ennek a három legújabb forradalomnak — a kubai, egyiptomi és algériai forradalomnak — a példáját.

Kubában nem a munkásmozgalom gyengesége miatt csúszott ki az irányítás a kommunisták kezéből, hisz az országban 1935-ben a lakosság 57%-a volt városiak, több mint sok akkori európai országban, sőt a lakosság egynegyede Havannában élt. Sokkal nyomósabb okként játszott közre a kommunisták nemzeti önállóságának hiánya, a nemzetközi utasítások követése vagy a nemzetközi sablonok másolása. Jellemző például, hogy amikor a nemzetközi munkásmozgalom az antifasiszta egységet tűzte legfőbb céljává, akkor a kubai kommunisták koalícióra léptek Batistával. Amikor pedig a békekampány került a nemzetközi mozgalom előterébe, annyira el voltak foglalva ezzel a békeharccal, hogy elfeledkeztek a nemzeti felszabadító mozgalmakban rejtlő erőről. A másik ok az volt, hogy a kommunisták képtelenek voltak a forradalmi helyzet felismerésére, túl sok volt bennük a habozás, a kockázat vállalása helyett attól féltek, hogy elszigetelődnek, elvesztik a szövetségeseiket, túlzottan féltek a vereségtől, és így nem ők voltak, akik kimondták a jelszót: „Ez a sztrájk biztosan elbukik, mert nincs fegyverünk és szétzúznak bennünket. De a tömegek sztrájkot akarnak, s nekünk a mozgalom élére kell állnunk.” A következő ok a taktika rossz megválasztása volt, a gerillaharcban banditizmust, kalandorságot láttak, tehát másoknak kellett vállalni az ezzel járó kockázatot, s mások vívták ki a győzelmet is. Kubában később a kommunisták csatlakoztak a győztes forradalomhoz, Afrikában azonban már az ellenzék szerepére kényszerültek. Algériában a Kommunista Párt hatása majdnem csak a Franciaországban dolgozó munkásokra korlátozódott. Kedvezőtlen körülmény volt a számukra, hogy a háború utáni francia kormány, amelyben kommunisták is voltak, folytatta a gyarmati elnyomást. Amikor a harc megkezdődött, a kommunisták a halogatás mellett, a fegyveres felkelés ellen foglaltak állást, így aztán — ha a kommunisták később részt is vettek a fegyveres harcban — a vezető szerepet átengedték másoknak. Egyiptomban viszont már abban a heterogén frontba kaptak helyet,

amely Nasszerékkal szemben a parlament visszaállítását követelte. A többi afrikai országban még bonyolultabb a helyzet: a nemzeti pártok, több-kevesebb marxista-kommunista elemmel, de teljesen önálló utat járnak.

Ha röviden valamilyen tanulságot akarunk levonni, akkor a következőket mondhatnánk:

1. Nincsenek olyan körülmények, amelyek önmaguktól, automatikusan létrehozzák a forradalmat, téves tehát azt hinni, hogy akár a gazdasági helyzet szülte elégedetlenség, akár a régi társadalmi rendnek háborúval előidézett felborulása elegendő a forradalomhoz. A gazdasági helyzetből eredő követelések a meglévő rendszer fenntartásának eszközei is lehetnek, a háborús felfordulások pedig egyformán lehetnek a régi visszaállításának és az új győzelmének kiindulópontjai, sőt a társadalom teljes pusztulásához is vezethetnek. Eleve kudarcra, halálra van ítélve minden mozgalom, amely valamilyen feltételek kialakulására vár és nem veszi figyelembe, hogy még a feltételek között is előkelő helyet kap az élcsapat, amely felszínre tudja hozni a tömegek elégedetlenségét, célt és irányt tud adni ennek az elégedetlenségnek, az új szolgálatába tudja állítani a tömegek megmozdulását.

2. A forradalom legfőbb jellegzetessége éppen az, hogy felrúg minden sablont, régi és megszentelt szabályt. Előítéletekkel és dogmákkal tehát nem lehet forradalmat csinálni. Nagyon elgondolkodtató, hogy újabban néhány forradalom győzött a kommunisták nélkül, sőt azok ellen; hogy napjainkban Nyugat-Európa úgyszólván valamennyi országában elég gyakran barikádharok folynak, de a barikádokon állók élén nem a kommunisták állnak. A törvényszerűség elég egyszerű, csak gyakorlati alkalmazása nehéz: az élcsapat szerepe nem az, hogy valamilyen elképzelt elégedetlenséget kényszerítsen a tömegekre, hanem az, hogy a meglévő, konkrét elégedetlenségből megmozdult tömegek élére álljon. A barikád másik oldalán foglal tehát helyet minden párt és csoport, amely ezt az elégedetlenséget vissza akarja fogni, mérsékelni akarja, még akkor is, ha ezt a pártot történetesen kommunista pártnak hívják. És az élcsapat szerepe nem az, hogy valamilyen elképzelt harci formák feltételeire várjon, hogy ezeket a formákat próbálja erőltetni, hanem az, hogy minden konkrét helyzetben megtalálja a legmegfelelőbb, legeredményesebb formát.

3. Egyetlen feladott játszmát sem nyert meg senki — mondják a sakkozók. Egyetlen forradalom sem győzött úgy, hogy az élcsapat előre feladta a harcot, mert nem látta a győzelem esélyét. Az igazi forradalmárok, még akkor is, amikor tényleg kevés esélyük van, azt mondják: igaz, hogy nem győzhetünk, de a tömegek ezt akarják, tehát meg kell csinálni. A következetesen végigvívott harc még bukás esetén is tapasztalatokkal, vívmányokkal gazdagítja a tömeget, lelkesíti a későbbi nemzedékeket, viszont az egész mozgalmat szétzüllesztí az az élcsapat, amely az adott pillanatban nem meri kockáztatni a harcot, örök időkre elveszti élcsapat szerepét az a párt, amely egyetlen pillanatban a tömegek visszafogására vállalkozott, a „várjunk még”, „kalandorság bármit kezdeni, amikor ilyen biztos a vereség” taktikáját választotta.